

WYKORZYSTANIE TURYSTYCZNE DRZEW POMNIKOWYCH NA TERENIE LASÓW PAŃSTWOWYCH

Joanna Pietrzak, Jan Zawadka

Streszczenie

Pomnik przyrody to jedna z dziesięciu form ochrony przyrody w Polsce. Według Głównego Urzędu Statystycznego obecnie jest ich na terenie kraju 35094. Wśród nich wyróżnia się pomnikowe drzewa, źródła, wywierzyska, wodospady, skałki, jary, jaskinie. Spośród prawnie chronionych obiektów drzewa stanowią najliczniejszą grupę (94,40%). Są to pojedyncze drzewa, grupy drzew, aleje. Sędziwe drzewa oraz związane z nimi tajemnicze historie, wierzenia i legendy mogą stać się zasobem interesującym turystów. Czasem mogą stanowić przyrodniczą wizytówkę miejscowości, być istotnym elementem jej promocji. Turystyka stwarza człowiekowi dogodne warunki do poznawania wartości, odbierania różnego rodzaju treści poznawczych i estetycznych. Drzewa, jako element naturalnego krajobrazu, wśród bogactwa zasobów przyrodniczych mogą stać się również podstawą rozwoju turystyki edukacyjnej.

W niniejszej pracy zostaną przedstawione przykłady i możliwości turystycznego wykorzystania drzew pomnikowych występujących na terenie Państwowego Gospodarstwa Leśnego „Lasy Państwowe” (PGL LP) jako obiektów dziedzictwa przyrodniczego, i kulturowego.

Słowa kluczowe: pomnik przyrody, ochrona pomnikowa drzew, wykorzystanie turystyczne drzew pomnikowych

THE USE OF TOURIST OF MONUMENTAL TREES OF THE STATE FORESTS NATIONAL FOREST HOLDING TERRITORY.

Abstract

The monuments of nature are the one of ten forms of protection of nature in Poland. In according to Main Statistical Office is them on terrain of country 35094. Among them the monumental trees waterfalls, canyons and caves of source. Trees make up are the most numerous group (94,40%) from among legally protected objects. They are individual trees, group of trees, alleys. Old trees as well as connected with them mysterious histories, belief sand legends can stand with interesting tourists supply. They can make up the natural visiting-card of locality, essential element of his promotion. The trees, as element of natural scenery, among wealth of natural supplies can stand with basis of development of educational function tourism also. The examples in present introduced and the possibility of touristic use of monumental trees of The State Forests National Forest Holding terrain as objects of natural, historical and cultural heritage.

Key words: monument of nature, the monumental trees protection, the touristic use of monumental trees

Wstęp

Turystyka, od wielu już lat, jest zjawiskiem powszechnie towarzyszącym społecznościom na całym świecie. Jest okazją do regeneracji sił psychicznych i fizycznych, poznawania nowych re-

gionów kraju czy świata i występujących tam osobliwości przyrodniczych bądź kulturowych. Nie można tu pominąć również kwestii wychowawczych i edukacyjnych. Jednak, jak w praktycznie każdej dziedzinie życia, tak i w turystyce dostrzec można pewną ewolucję i zmiany wynikające ze zmiany świadomości samych turystów.

W ciągu ostatnich lat, preferowana przez długi czas turystyka masowa, mająca niekorzystny wpływ zarówno na środowisko przyrodnicze jak i społeczne odwiedzanych terenów, coraz częściej ustępuje miejsca jej zrównoważonym rodzajom, czyli takim, których infrastruktura i formy odzwierciedlają troskę o stan i zachowanie dla przyszłych pokoleń czystego, naturalnego środowiska a także kulturowej tożsamości odwiedzanych społeczności. Istotny wpływ na to zjawisko mają również postępujące procesy urbanizacyjne, z ich wszystkimi ujemnymi skutkami, dzięki czemu dla coraz większej grupy osób atrakcyjnym jest odpoczynek z dala od popularnych i przeludnionych centrów turystycznych w cichej i spokojnej okolicy dysponującej nienaruszoną przyrodą, czystą wodą i świeżym powietrzem a także nieskomercjalizowaną i autentyczną kulturą. Ta zmiana mentalności współczesnego człowieka, zwana potocznie „powrotem do natury” przejawia się z jednej strony w trosce o zanikające bezpowrotnie zasoby przyrody, od których istnienia zależy życie kolejnych pokoleń, a z drugiej, w tęsknocie za ciszą i ukojeniem, jakie daje obcowanie z naturą bo to właśnie z nią nierozzerwalnie związany jest człowiek – czerpie swe siły i zdrowie z nieskażonego powietrza, ziemi i wody. Dlatego tak ważna jest harmonia i bliska więź ze środowiskiem przyrodniczym. We współczesnej cywilizacji warunkiem właściwego rozwoju psychofizycznego dzieci i młodzieży jest trwały kontakt od wczesnych lat z naturalnym środowiskiem przyrodniczym a zajęcia i ruch na świeżym powietrzu to najlepsza forma aktywnego wypoczynku. Na tle państw europejskich Polska jest krajem, w którym lokalnie nieskażone jeszcze środowisko przyrodnicze wraz z bogatą i w wielu przypadkach unikatową florą i fauną stanowią wyjątkową wartość dostrzeganą i docenianą zarówno przez turystów krajowych, jak i zagranicznych. Wiąże się to z faktem, iż na wielu szczególnie cennych przyrodniczo obszarach ruch turystyczny przekracza wielokrotnie normy pojemności i chłonności turystycznej. Zaisniała potrzeba ochrony ekosystemów i biocenozy obszarów (także tych, najliczniej odwiedzanych przez turystów) realizowana jest dzięki ochronie prawnej w postaci dziesięciu form ochrony przyrody obszarów i obiektów o największych wartościach przyrodniczych.

W niniejszej pracy zostaną przedstawione przykłady i możliwości turystycznego wykorzystania drzew pomnikowych występujących na terenie PGL LP jako obiektów dziedzictwa przyrodniczego, historycznego i kulturowego. Szczególną uwagę zwrócono na reprezentantów najliczniejszego gatunku pomnikowych drzew – dębów szypułkowych.

Tradycje ochrony pomnikowej drzew na terenach leśnych

Pomnik przyrody, jako forma ochrony naturalnych zasobów Ziemi ma długie tradycje w wielu krajach świata, choć nie we wszystkich uzasadnienie ochrony oparto na tych samych przesłankach. Prastare i okazałe drzewa czczono jako bóstwa i ich siedziby z nakazu wierzeń animistycznych i obyczajów pogańskich. W Europie kult starych drzew zachował się do XV w. W Polsce wyróżnianie i rejestracja zabytkowych drzew o ponad przeciętnym rozmiarze i pokroju ma już długą historię. Czas wnikliwej inwentaryzacji zabytków przyrodniczych, nie tylko na terenach leśnych, która stała się powszechnym zwyczajem zastępującym prawo, to wiek XVIII i XIX. Z tego okresu pochodzą najważniejsze opracowania i publikacje.

Pierwszym zestawieniem syntetycznym, rejestrującym drzewa zabytkowe jako pomniki mionych wieków na ziemiach polskich był „Tabelaryczny przegląd nadzwyczaj starych oraz rzad-

kich drzew w lasach zachodniej Galicji” ogłoszony przez cesarsko-królewskiego komisarza do spraw szacowania lasów, V. M. Böhme w 1866 r. w krakowskim „Dzienniku Rolniczym” (Böhme 1866). W wyróżnianiu i rejestracji starych drzew nie brakowało prywatnej, często bezimiennej inicjatywy społeczeństwa, przyrodników i leśników, dzięki której ocalały zarówno pojedyncze okazałe drzewa rozrzucone po całym kraju, jak niemniej liczne pamiątkowe aleje i stare parki dworskie, kryjące w sobie niejeden cenny zabytek przyrody.

Motywy ochrony starych drzew są powszechnie zrozumiałe i akceptowane, ale w praktyce ich ochrona zawęża się zwykle do zabezpieczania drzew o wymiarach kwalifikujących je do uznania za pomniki przyrody. Jest to niewystarczające ponieważ w lesie takie okazy są związane przez dłuższy okres życia ze swym naturalnym układem ekologicznym (ekosystemem), którego zniszczenie lub przeobrażenie znacznie zmniejsza skuteczność działań ochronnych. Regułą powinno stać się otaczanie ochroną skupień i pojedynczych sędziwych drzew wraz z siedliskiem i biocenozą w miejscu ich występowania (Kasprzak 2005). Wskazane jest ponadto tworzenie pomników z drzew pięknych i okazałych, a niekoniecznie najstarszych i najgrubszych. W aktualnym ustawodawstwie pomnikami przyrody są pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej. Ochroną pomnikową obejmowane są odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów przyrody, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyśka, skałki, jary, głązy narzutowe oraz jaskinie (Ustawa...2008).

O uznaniu tworu przyrody żywej lub nieożywionej za pomnik przyrody decydują względy naukowe, estetyczne, historyczno-pamiątkowe, kulturowe i krajobrazowe, rzadkość występowania oraz indywidualne cechy, które wyróżniają obiekt spośród innych, podobnych tworów przyrody. Motywem do podejmowania ochrony pomnikowej są najczęściej okazałe rozmiary drzewa, zwłaszcza grubość (obwód) jego pnia mierzony na wysokości 130 cm od powierzchni gruntu, ale niekiedy również osobliwy pokrój drzewa lub wyjątkowa budowa korony, związek z wydarzeniami historycznymi (często legendarnymi) lub wybitną postacią naszej kultury narodowej. Ustawa o ochronie przyrody z dn. 16 kwietnia 2004 r. (z późniejszymi zmianami) upoważnia ministra środowiska do wydania rozporządzenia w sprawie określenia kryteriów uznawania tworów przyrody żywej i nieożywionej za pomniki przyrody, kierując się potrzebą ochrony drzew i krzewów ze względu na ich wielkość, wiek, pokrój i znaczenie historyczne, a odnośnie tworów przyrody nieożywionej – ze względu na ich znaczenie naukowe, estetyczne i krajobrazowe, jednak dotychczas takie rozporządzenie nie zostało wydane. Jeśli dość łatwo można określić rozmiary drzew zasługujących na miano pomnika przyrody, to kwestia ich prawnej ochrony ze względu na oryginalny pokrój jest sprawą subiektywną i trudną do sprecyzowania. Znaczącym problemem jest sprawowanie nad nimi rzeczywistej ochrony. Samo oznakowanie pomnika przyrody urzędową tabliczką to za mało. Wiele pomnikowych drzew i ich skupisk takich tabliczek od dawna już nie posiada. Prawdopodobnie pewna liczba pomników przyrody istnieje już tylko w rejestrach, nie we wszystkich województwach weryfikowanych. Wśród przyrodników i leśników nie ma jednomyślności co do sposobu ochrony starych drzew uznanych za pomniki przyrody. Kontrowersje budzi zwłaszcza kwestia celowości ich leczenia i konserwacji, umacniania spróchniałych pni lub podpierania rozpadających się konarów, a więc prób sztucznego przedłużania ich życia. Problemem są również choroby drzew osłabionych nie tylko z racji sędziwego wieku – wiele drzew uległo infekcji przez patogeny. Szczególnym, konfliktowym problemem jest osłabienie kondycji drzew pomnikowych spowodowane przez gatunki prawnie chronionych owadów lub grzybów chorobotwórczych.

Aktualnie prawem chronionych jest 27379 pojedynczych drzew, 4879 grup drzew oraz 855 alej i szpalerów (GUS 2008). Są to pozycje rejestru pomników przyrody. Według liczebności w sztu-

kach jest szacunkowo ponad 72 tys. drzew pomnikowych (we wszystkich kategoriach). Według inwentaryzacji dokonanej przez Grzywacza w 1995 r. (Grzywacz 2001) za pomnikowe stwierdzono 46 rodzajów, 113 gatunków drzew i krzewów liściastych (51 rodzimych i 62 introdukowane) oraz 15 rodzajów, 32 gatunki drzew i krzewów iglastych (8 rodzimych i 24 introdukowane). Wśród pomnikowych drzew najwięcej było dębów i lip. W Polsce nie ma ogólnokrajowego rejestru drzew pomnikowych, skonstruowanego według jednolitych kryteriów i zawierającego ujednolicone, użyteczne dane. Niepełne informacje i opracowania z tego zakresu są główną przyczyną niepowstania do tej pory rozporządzenia ministra środowiska, które regulowałoby tok postępowania przy wyznaczaniu pomników przyrody, ważnej części składowej indywidualnej ochrony przyrody w kraju.

Aktualnie na terenie Lasów Państwowych wyróżniono 10535 pomników przyrody (Informacja Generalnej Dyrekcji Lasów Państwowych z 2009 r.). Stanowi to 30,04% wszystkich pomników przyrody w kraju. Drzew prawnie chronionych (pojedyncze drzewa, grupy, aleje) występujących na terenach Lasów Państwowych mamy 9879 pozycji rejestru, stanowiąc 29,83% wszystkich drzew – pomników przyrody w Polsce. Udział chronionych drzew jest więc na obszarze zarządzanym przez Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe (PGL LP) znaczący. Liczba drzew pomnikowych tworzących trzy kategorie, w poszczególnych regionalnych dyrekcjach PGL LP jest zróżnicowana. Najwięcej pod względem ilości pozycji rejestru występuje na terenie Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych (RDLP) Białostok z 1509 wpisami oraz RDLP Olsztyn 960 i RDLP Poznań z 872 wpisami. Najmniej pod względem liczby pomnikowych drzew charakteryzuje się RDLP Krosno – 272 i RDLP Kraków – 104.

Na terenach leśnych uratowanie przed wycięciem wielu drzew o nietypowych sylwetkach było możliwe między innymi dlatego, że rosły one często w miejscach trudno dostępnych lub na skrajach użytkowanych lasów, przy drogach czy w strefach granic własności ziemskiej. Drzewom w takich miejscach nadawano lokalne nazwy, umieszczano przy nich kapliczki lub na pniach zawieszano święte obrazy lub rzeźby. Zachowaniu okazałych drzew na terenach leśnych zawsze sprzyjały niekonwencjonalne sposoby gospodarowania drzewostanem, takie jak unikanie zrębów zupełnych w miejscach wyjątkowo urokliwych, którymi zachwycali się wrażliwi na piękno właściciele lasów albo na terenach przeznaczonych do specjalnych celów, między innymi do odbywania tradycyjnych łowów zwierzyny (Borkowski i in.. 2008). Dzięki temu przed ścięciem uchroniło się wiele drzew o niskich i krepkich pniach, nisko ugałęzionych, z grubymi i fantazyjnie powyginanymi konarami.

Pomniki przyrody a turystyka na terenie Lasów Państwowych

Pomniki przyrody stanowią prawie zawsze atrakcję turystyczną, przede wszystkim ze względu na duże znaczenie dla dydaktyki w zakresie przyrody i historii (Staniewska-Zątek 2007).

Poniżej zostaną przedstawione przykłady pomników przyrody na terenach zarządzanych przez Lasy Państwowe, jako przykłady walorów przyrodniczych i ich wartości historycznych, społecznych i kulturowych, mających znaczenie w turystyce na obszarach leśnych (przyrodniczej). Uwagę zwrócono na reprezentantów najliczniejszego gatunku pomnikowych drzew – dębów.

Dąb „Chrobry” z Piotrowic (RDLP Zielona Góra, Nadleśnictwo Szprotawa)

Wśród najstarszych i najgrubszych dębów polskich jest to drzewo o najbardziej osobliwej sylwetce. Prezentuje się szczególnie okazale dzięki płaskim nabiegom korzeniowym przypominającym

olbrzymią stopę słońca, kształtowi pnia zbliżonemu do walca oraz dość wysoko osadzonej koronie. Rośnie na słabych glebach bielcowych, co odróżnia go od innych starych dębów, które zachowały się na żyznych glebach brunatnych. Dzisiejszy wygląd „Chrobrego” ukształtowały również przeprowadzone zabiegi konserwatorskie, szczególnie ostatni (z 1991 r.), który poprawił jego kondycję i spowolnił proces obumierania. Wskazuje na to gęste ulistnienie i częste owocowanie, co rzadko zdarzało się w okresie wcześniejszym. Według najnowszych pomiarów drzewo o obwodzie 1031 cm (na wysokości 1,3 m) i 26 m wysokości (Grzywacz 2007).

Dotarcie do pomnika przyrody – Dąb „Chrobry” nie sprawia żadnego problemu – na drogach dojazdowych od strony Szprotawy i Przemkowa znajdują się tablice informacyjne, które doprowadzą każdego turystę. Przy „Chrobrym” znajdują się tablice opisujące drzewo, parking oraz ławy i stoły, gdzie można odpocząć i zjeść posiłek przed dalszą podróżą. Możliwe jest także rozpalenie ogniska, jednakże po uzyskaniu zezwolenia w Nadleśnictwie Szprotawa. Po wypoczynku gospodarze terenu zapraszają do skorzystania z okazji i udania się trasą ścieżek dydaktycznych prowadzonych przez teren spaleniska z 1993 r., do unikatowego w tym regionie rezerwatu „Buczyna Szprotawska”.

Dąb Bażyńskiego z Kadyn (RDLP Gdańsk, Nadleśnictwo Elbląg)

Jest to najbardziej znany i odwiedzany dębowy pomnik przyrody w północnej części kraju. Dąb „im. Jana Bażyńskiego” rośnie przy trasie nr 503 prowadzącej z Elbląga do Fromborka, po prawej stronie przy wjeździe do miejscowości Kadyny. Pomimo braku drogowych znaków do pomnika przyrody, z daleka dąb jest dobrze widoczny i wyeksponowany, odpowiednią aranżacją otoczenia. Drzewo jest ogrodzone i starannie zabezpieczone oraz zakonserwowane. Jest to jeden z największych okazów tego gatunku, jakie rosną w naszym kraju. Jego wymiary są imponujące: obwód na wysokości 1,3 m wynosi 1032 cm, wysokość 25 m (Grzywacz 2007). Wiek drzewa, według tablicy informacyjnej wynosi około 700 lat. Teren wokół drzewa jest dobrze przygotowany na przyjęcie turystów. Obok drzewa znajduje się niewielki parking, tablica informacyjna (podająca wymiary, wiek drzewa oraz nawiązanie do osoby Jana Bażyńskiego, od którego pochodzi nazwa dębu) oraz kosze na śmieci i ławeczki. Jan Bażyński (ok. 1390-1459), szlachcic pruski, właściciel Kadyn, przywódca opozycji antykrzyżackiej, zwolennik wcielenia ziem zakonu krzyżackiego do Korony. Przyczynił się do powstania Związku Pruskiego (konfederacji szlachty i miast pruskich skierowanej przeciw Krzyżakom), któremu przewodził.

Dąb był doskonale znany i stanowił atrakcję przyrodniczą już w XIX w. Jeden z ówczesnych właścicieli Kadyn, Artur Brinkner, stwierdził doświadczalnie, że w dziupli pnia może pomieścić się 11 żołnierzy w pełnym rynsztunku bojowym. Wnętrze drzewa w czasach historycznych wykorzystywane było w dość nietypowy sposób. Istnieje opowieść, że za panowania Prus znajdował się mały kantor (Tomusiak i Zarzyński 2008 a), a w okresie przedwojennym piwiarnia. W pobliżu słynnego drzewa rośnie kilka innych okazałych, choć znacznie mniejszych dębów. Przy dębie rozpoczyna się ścieżka dydaktyczna dla zwiedzających rezerwat „Kadyński Las”.

Dąb szypułkowy „Bartek” z Zagnańska (RDLP Radom, Nadl. Zagnańsk)

Dąb jest doskonale znany turystom i nie tylko, stanowiąc polską ikonę ochrony przyrody i typowy przykład drzewa pomnikowego w Polsce pomimo, że nie jest drzewem rekordowym pod względem wieku i rozmiarów. Drzewo to było sławne już na początku XIX w. Przeprowadzenie ogólnopolskiego konkursu wyróżniającego szczególne okazy drzew przez redakcję „Rynku Drzew-

nego” (22 marca 1934 r.) miało spopularyzować jak najszerzej piękno i bogactwo lasów, borów i zwrócić uwagę na sędziwe drzewa. W tym celu ogłoszono konkurs pod hasłem: „Najokazalsze drzewo w Polsce”. Konkurs był ograniczony do pięciu najbardziej charakterystycznych gatunków drzew naszych drzewostanów: sosny pospolitej, dębu szypułkowego, jodły pospolitej, świerka pospolitego, modrzewia, mającego cechy polskiego. W grupie dębów bezapelacyjnie wygrał dąb Bartek z miejscowości Zagnańsk na terenie Nadleśnictwa Samsonów (23,25 m wysokości, obwód 8,32 m na 1,3 m), okazał się rekordzistą niemal we wszystkich kategoriach. Dąb jest pomnikiem przyrody od 1954 r. Imponuje rozmiarami – jego obwód wynosi 981 cm, wysokość 29 m (Grzywacz 2007) – i pokrojem. Bardzo szybko stał się symbolem regionu, chlubą swojej miejscowości (znajduje się w jej herbie) oraz obowiązkowym celem wycieczek szkolnych oraz turystycznych z całej Polski i nie tylko. Zdarzało się, że jednego dnia pod konarami sędziwego drzewa przewijało się 80-100 zorganizowanych ekip zwiedzających, nie licząc indywidualnych osób i mniejszych grup. Obecnie na pobliskim parkingu potrafi zatrzymać się nawet 60 autokarów (Tomusiak i Zarzyński 2008 b). Obok parkingu posadzono młodego dęba „Bartusia” z żołądździ pozyskanych ze starego „Bartka”. Z okazji zebrania Oddziału Świętokrzyskiego Polskiego Towarzystwa Leśnego w tym miejscu postawiono w 2000 r. również pamiątkową tablicę z miejscowego czerwonego piaskowca.

Podsumowanie

Popularność pomnikowych drzew jako obiektów turystycznych na terenach leśnych jest różnicowana. Niektóre z nich, bardzo często odwiedzane, jak słynny dąb „Bartek” z Zagnańska czy dąb „Napoleon” z Mielna, stały się niemal ikoną turystyki. Inne z nich znane są jedynie lokalnej społeczności lub wąskiemu gronu pasjonatów.

W zaistniałej sytuacji wskazanymi byłyby działania popularyzujące pomnikowe drzewa jako atrakcje turystyczne i jako obiekty godne zainteresowania turystów (ze względu na wartość społeczną i kulturową) m.in. poprzez promocję w folderach, katalogach i ulotkach dotyczących gmin, powiatów i nadleśnictw, na terenie których występują, a także umieszczenie w programach wycieczek punktu związanego z odwiedzeniem tych osobliwości natury. Równie korzystnym byłoby zawarcie informacji w materiałach promocyjnych gospodarstw agroturystycznych o występowaniu w ich pobliżu tego typu obiektów. Uwagę należy zwrócić jednak na fakt, iż pojedyncze egzemplarze pomnikowych drzew okazać się mogą walorem o niewystarczającej sile przyciągania turystów. Wobec czego uwzględniane powinny być jako jeden ze składników bardziej rozbudowanego produktu turystycznego.

Literatura

- Borkowski K., Danielewicz W., Kusiak W., Węgiel A. 2008. Najgrubsze drzewa Lasów Państwowych. CILP, Warszawa.
- Böhme V.M. 1866. Tabelaryczny przegląd nadzwyczaj starych oraz rzadkich drzew w lasach zachodniej Galicji, z krótkimi objaśnieniami co do miejsc na których rosną, ich wieku, wysokości, jak niemniej z innymi niezbędnymi uwagami. Dziennik Rolniczy, Kraków.
- Grzywacz A. 2001. Drzewa pomniki przyrody świata i Polski. *Agricola* 51: 29-41.
- Grzywacz M. 2007. Stan zdrowotny oraz ocena wartości społecznej i historycznej najstarszych i najgrubszych dębów szypułkowych w Polsce. Maszynopis pracy magisterskiej dostępny w Katedrze Ochrony Lasu i Ekologii Wydziału Leśnego SGGW.

- Kasprzak K. 2005. Ochrona pomników przyrody. Zasady postępowania administracyjnego. ABRYŚ, Poznań.
- Staniewska-Zątek W. 2007. Turystyka a przyroda i jej ochrona. Wydawnictwo Naukowe Bogucki, Poznań.
- Symonides E. 2008. Ochrona przyrody. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Tomusiak R., Zarzyński P. 2008 a. Dąb Bażyńskiego z Kadyn. Las Polski 18: 17.
- Tomusiak R., Zarzyński P. 2008. Dąb Chrobry z Piotrowic. Las Polski 19: 27.
- Tomusiak R., Zarzyński P. 2008 b. Dąb Bartek z Zagnańska. Las Polski 23: 38.
- Ustawa o ochronie przyrody z dn.16 kwietnia 2004 r., z późn. zm. (Dz. U. z dnia 13 listopada 2008 r.).

Joanna Pietrzak

Katedra Ochrony Lasu i Ekologii
Wydział Leśny SGGW w Warszawie
joanna_pietrzak@sggw.pl

Jan Zawadka

Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa
Wydział Nauk Ekonomicznych SGGW w Warszawie
jan_zawadka@sggw.pl